

Беспаль Ольга Леонідівна – викладач кафедри господарсько-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ, здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права

ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ ЯК САМОСТІЙНІ ОБ'ЄКТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ: ЧАСОВІ МЕЖІ ЇХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Досліджено часові межі кримінально-правової охорони життя та здоров'я особи, зокрема, момент їх початку та закінчення. Сформульовано пропозиції щодо посилення кримінально-правової охорони життя та здоров'я особи ще до її народження.

Ключові слова: життя; здоров'я; об'єкт; злочин; убивство; смерть; народження.

Исследованы временные рамки уголовно-правовой охраны жизни и здоровья человека: момент их начала и окончания. Сформулированы предложения по усилению уголовно-правовой охраны жизни и здоровья человека еще до его рождения.

Ключевые слова: жизнь; здоровье; объект; преступление; убийство; смерть; рождение.

The author of the article examines the terms of criminal and law protection of life and health of a person: the moments of their beginning and ending. The author moved proposals concerning strengthening criminal and law security of life and health of a person towards the moment of his or her birth.

Keywords: life; health an object; a crime; a murder; a death; a birth.

Статтею 3 Конституції України проголошено, що людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Отже, у зазначеній нормі, крім людини, названо й такі первинні,

вихідні передумови її життєдіяльності, як життя та здоров'я, недоторканність і безпека. У тій же статті йдеться й про те, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження та забезпечення є головним обов'язком держави. Серед напрямів державної діяльності щодо забезпечення прав і свобод людини важливу роль відіграють заходи захисту прав і свобод, у тому числі й притягнення до юридичної відповідальності осіб, винних у посяганні на життя та здоров'я. Згідно зі ст. 21 Конституції України, усі люди є вільні й рівні у своїй гідності та правах, тобто держава дбає про захист життя і здоров'я особи незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, майнового стану тощо. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про охорону дитинства», кожна дитина має право на життя з моменту визнання її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я [2].

З огляду на це, життя та здоров'я особи як самостійні об'єкти кримінально-правового захисту потребують окремого дослідження, оскільки нез'ясованими залишаються часові межі забезпечення цих невід'ємних природних прав людини. Досліджуючи життя та здоров'я особи, неможливо оминати увагою власне зміст категорії «об'єкт злочину». При цьому чинним Кримінальним кодексом (КК) України не визначено поняття об'єкта злочину. У зв'язку з цим у науковій літературі відсутній єдиний підхід щодо концепції об'єкта злочину та формулювання даного поняття.

Так, одні вчені вважають, що під об'єктом злочину необхідно розуміти «ті суспільні відносини, на які посягає злочин, завдаючи їм певної шкоди, і які охороняються законом про кримінальну відповідальність» [3, с. 101]. Інші – вважають, що «об'єктом злочину визнаються охоронювані законом цінності, проти яких спрямовано злочинне діяння і яким спричинено чи може бути заподіяно шкоду» [4, с. 234]. Заперечуючи визначення об'єкта злочину через суспільні відносини, окремі вчені стверджують, що традиційне визначення об'єкта як сукупності суспільних відносин заідеологізоване і не

відповідає сучасним концепціям щодо оцінки соціальних цінностей, які захищає кримінальний закон [5, с. 75].

З такою точкою зору важко погодитись, оскільки, як слушно зауважують Ю. В. Александров і В. А. Клименко, під об'єктом злочину потрібно розуміти суспільні відносини, адже саме в них відображено ті найважливіші соціальні цінності, інтереси, блага, які, на думку інших науковців, становлять об'єкт злочинних посягань [6, с. 69]. Свого часу В. О. Навроцький зазначав, що «безпосереднім об'єктом убивства є суспільні відносини, що виникають стосовно недоторканності життя іншої особи» [7, с. 8]. Таким чином, ми підтримуємо позиції вчених, які «традиційно» визначають об'єкт злочину як суспільні відносини.

Життя як об'єкт кримінально-правової охорони, на думку М. Й. Коржанського, – «це певні суспільні відносини, що існують задля охорони біологічної основи життя. Якраз тому, що об'єкт посягання під час убивства – певна сукупність суспільних відносин, що забезпечують охорону біологічної особи, кримінальний закон містить низку кримінально-правових норм, що охороняють ці відносини» [8, с. 179]. Водночас життя та здоров'я не можна трактувати як суспільні відносини, а тому, на нашу думку, їх необхідно розглядати саме як соціальні цінності.

Життя та здоров'я особи як самостійні об'єкти кримінально-правової охорони мають певні особливості, на яких потрібно зосередити особливу увагу. Перш за все, необхідно зазначити, що на сьогодні немає офіційного визначення поняття «життя». Залежно від сфери використання ця категорія набуває відповідного змісту.

Так, з точки зору філософії під «життям» розуміють «спосіб буття, наділений внутрішньою активністю сутностей, на відміну від тих, що потребують зовнішнього джерела руху й еволюції неживих предметів» [9, с. 370]. У медичній науці життя трактується як «одна з найвищих форм руху й організації матерії, що формується на основі прогресивного розвитку вуглецевих сполук, органічних речовин і сформованих на їх основі надмолекулярних систем» [10, с. 253–258]. У науково-практичному коментарі до КК України життя визначено як «динамічний стан організму людини, який полягає

у неперервності процесів обміну матерією та енергією з навколишнім середовищем» [11, с. 249]. Варто погодитись із думкою І. І. Митрофанова, який стверджує, що «життя за своєю суттю – поняття складне і передбачає два основні аспекти: 1) біологічне існування людини; 2) її соціальний розвиток як розумної істоти в часі та просторі [12, с. 10]. Право на життя – це природне, невід’ємне право кожної людини, незалежне від її матеріального, соціального стану, якості й тривалості життя, оскільки «кримінальний закон рівною мірою охороняє життя молодого юнака, безнадійно хворого, людини похилого віку, видатної особи, героя, негідника або затятого злочинця» [8, с. 179].

Водночас надзвичайне наукове та практичне значення має визначення початкового й кінцевого моментів життя, насамперед для відмежування вбивства від суміжних посягань.

Якщо говорити про кінцевий момент життя, то щодо цього питання в науковій літературі немає суперечностей, зокрема, уважається, що це – біологічна смерть, тобто «такий стан організму людини, за якого зупиняється робота серця, унаслідок чого відбувається безповоротний процес розпаду клітин центральної нервової системи» [13, с. 274]. Таким чином, для встановлення факту смерті людини необхідно встановити смерть головного мозку. Відповідно до Діагностичних критеріїв смерті мозку та процедури констатації моменту смерті людини, затверджених наказом Міністерства охорони здоров’я України від 23 вересня 2013 року № 821, «смерть мозку – повна і незворотна втрата головним мозком людини всіх його функцій, що реєструється на фоні працюючого серця та примусової вентиляції легень. Після констатації моменту смерті людини на підставі діагностичних критеріїв смерті мозку людина вважається померлою» [14]. Крім цього, у науковій літературі виокремлюють клінічну смерть, тобто стан, що супроводжується зупинкою роботи серця, з якого людину можна вивести провівши реанімаційні заходи. Така класифікація смерті має велике кримінально-правове значення, оскільки, наприклад, у разі заподіяння несумісних із життям ушкоджень особі, яка перебуває в стані клінічної смерті, це діяння має кваліфікуватись як убивство, а якщо після того, як настала біологічна смерть, – замах на вбивство (замах на непридатний об’єкт).

Стосовно початку життя й моменту його кримінально-правової охорони на сьогодні серед учених немає однозначного підходу. Щодо моменту початку життя нині є поширеною позиція, згідно з якою, це – початок фізіологічних пологів (О. Ф. Бантишев, В. С. Картавцев, А. Керімов, М. Й. Коржанський, О. П. Литвин, М. І. Мельник). Так, у медичній науці виділяють три пологових періоди: перший – розкриття шийки матки (у тих жінок, які народжують уперше, – триває 13–18 год, а в тих, хто вдруге, – 6–9 год); другий період – вихід плоду (1–2 год у тих, хто народжує вперше, 5 хв – 1 год – хто народжує вдруге); третій період – післяпологовий (у середньому 20–30 хв у всіх жінок), протягом якого проходить відторгнення плаценти від стінок матки та відділення посліду (плацента, плодова оболонка, пуповина). Загальна тривалість пологів у тих, хто народжує вперше, становить 15–20 год, а тих, хто вдруге, – 6–10 год [15, с. 271]. Отже, слід констатувати, що фізіологічні пологи – це процес, який може тривати кілька годин, з огляду на що, виникає питання: на якому саме етапі фізіологічних пологів починається життя? На нашу думку, дана теорія не є прийнятною, оскільки не встановлює чітких меж початку життя і в разі посягання на самому початку пологів на плід, який перебуває в утробі жінки, не можна говорити про наявність життя. Доволі цікавий приклад наводить Т. В. Кондрашова: «30 березня 1996 року в Канаді 28-річна Драммонд народила хлопчика. Наступного дня його стан погіршився. Він був доставлений до лікарні, де з його голови вилучили свинцеву кулю. Жінка зізналась, що за два дні до пологів, вклавши дуло пневматичного пістолета в піхву, здійснила вистріл. Проте хлопчик залишився живим» [16, с. 10]. Виникає питання: як кваліфікувати посягання на плід, який знаходиться в утробі жінки? На нього можна дати відповідь установивши початок кримінально-правової охорони життя.

Необхідно зазначити, що стосовно моменту кримінально-правової охорони життя серед учених на сьогодні точаться дискусії. Тобто активно обговорюється, з якого часу життя людини повинно піддаватися кримінально-правовій охороні. Проблема полягає в тому, що на пізніх строках вагітності шляхом операції переривається вагітність і такі діяння не визнаються як посягання на життя. Як слушно зазначає

Т. А. Волкова, «чимало таких операцій суперечать усім медичним вимогам або обґрунтовуються фіктивними, часто сфабрикованими лікарями показниками про необхідність проведення операції, причому народжені таким чином немовлята вже досягли необхідного рівня життєздатності, а отже, фактично йдеться вже не про аборт, а про вбивство» [17, с. 7].

Про необхідність кримінально-правової охорони життя дитини до моменту її народження З. О. Ашитов зауважує, що «оскільки 5–6-місячний плід за необхідних умов стає життєздатним, ... початок життя необхідно оцінювати з урахуванням фактичної зрілості плоду. Для кваліфікації потрібно знати, на якому місяці вагітності відбувся випадок і чи усвідомлював суб'єкт, що він знищує не плід, а вбиває живу людину, яка могла б продовжувати життя» [18, с. 10]. О. М. Попов також зазначає, що «посягання на життя дитини, яка знаходиться в утробі матері зі строком вагітності більше 22 тижнів, також має визнаватись убивством, оскільки місцезнаходження дитини в момент посягання на її життя в цьому випадку ніякого принципового значення не має [19, с. 11–12].

Необхідно зазначити, що в законодавстві відсутнє визначення життєздатності. У судовій медицині під цим поняттям розуміють можливість новонародженого продовжувати життя поза утробою матері [20, с. 358].

Для визначення життєздатності слід керуватись Інструкцією з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості від 29 березня 2006 року [21]. Відповідно до зазначеного документа, життєздатним у медицині вважають новонародженого з 22-го повного тижня вагітності, оскільки і поняття передчасних пологів, і поняття новонародженого, і навіть поняття мертвонародження пов'язують із досягненням саме цього строку. При цьому, М. Й. Коржанський зазначає, що «життєздатним визнається плід після шести місяців вагітності» [8, с. 180].

На сьогодні все більше вчених висловлюються про необхідність кримінально-правової охорони життя плоду від 22 тижнів вагітності (Ю. Ф. Іванов, О. І. Золотова, А. М. Орлеан, Р. Д. Шарапов, О. В. Шевченко). Так, одні науковці пропонують прирівнювати до вбивства посягання на

плід від 22 тижнів вагітності, який знаходиться поза утробою матері [22, с. 73]. Інші – пропонують прирівнювати до вбивства посягання на плід від 22 тижнів вагітності незалежно від того, чи знаходиться він поза утробою матері, чи в ній. Так, А. М. Орлеан наполягає, що «посягання на життя плоду, який набув ознак життєздатності, повинно вважатися злочином проти життя незалежно від того, розпочався чи не розпочавсяпологовий процес, вивільнено чи не вивільнено його (плід) з утроби матері» [23, с. 307].

Ми погоджуємося з такою позицією автора, оскільки посягання на життєздатний плід, незалежно від того, здійснюється воно в утробі чи поза утробою матері, має кваліфікуватись як убивство. Однак чинним КК України не передбачено відповідальності за вбивство життєздатного плоду. Відповідно до вищезазначеного, вважаємо за необхідне передбачити в ч. 1 ст. 117 КК України відповідальність за посягання матір'ю на життєздатний плід (у разі, якщо злочин учиняється спеціальним суб'єктом – матір'ю), а умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини передбачити в ч. 2 ст. 117 КК України (дотримуючись загального правила розташування статей та їх частин – від менш тяжкого діяння до більш тяжкого). Якщо діяння вчиняється загальним суб'єктом злочину – внести доповнення до п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України й викласти його в такій редакції: «життєздатного плоду, малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала в стані вагітності». До того ж у кожному випадку необхідно буде проводити судово-медичну експертизу з метою встановлення життєздатності плоду.

Стосовно здоров'я особи як об'єкта злочину, то варто зауважити, що в нормативно-правових актах також відсутнє визначення цього поняття. Лише в преамбулі Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я міститься визначення здоров'я: «стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб або фізичних дефектів» [24]. Однак таке визначення не можна вважати універсальним, оскільки в ньому наявні окремі суперечності, а саме: соціальне благополуччя – це суб'єктивна категорія; беручи до уваги це визначення, неможливо буде віднайти здорову людину.

У науковій літературі (як у юридичній, так і медичній) наявна значна кількість визначень поняття «здоров'я», окремі з яких розглянемо. Так, Н. С. Чефранова зазначає, що здоров'я як особисте благо є однією з найважливіших умов нормальної для конкретної людини життєдіяльності всіх її частин тіла, органів і систем, це такий її стан, який забезпечує виконання нею різноманітних біологічних і соціальних функцій [25, с. 7].

А. А. Піонтковський визначає здоров'я людини як тілесну цілісність і нормальне функціонування органів людського тіла [26, с. 83]. Л. І. Гуревич уважає, що здоров'я людини полягає в нормальному функціонуванні всього організму [27, с. 7–8].

На нашу думку, найбільш повним є визначення здоров'я, запропоноване В. Г. Манаєнковим, а саме: «цілісність, нормальне функціонування найбільш важливих органів і систем людського організму, без чого неможливе забезпечення його нормальної життєдіяльності» [28, с. 11].

Щодо здоров'я дітей свого часу М. І. Загородников зазначив, що «заподіяння шкоди здоров'ю людині можливе з моменту зачаття, з моменту зародження плоду в утробі матері. Однак кримінально-правовий захист здоров'я починається з моменту народження дитини» [29, с. 18]. На сьогодні чинний КК України вирішує це питання аналогічно: в разі заподіяння шкоди плоду в утробі жінки – потерпілою особою буде визнано жінку, а не плід, а діяння буде кваліфікуватись як заподіяння тілесних ушкоджень.

Тому, зважаючи на вкрай несприятливу демографічну ситуацію в Україні та необхідність посилення кримінально-правової охорони життя й здоров'я ще ненароджених дітей (плоду, який знаходиться в утробі жінки), пропонуємо внести зміни до чинного КК України, передбачивши в ст. 117 відповідальність за посягання на життєздатний плід (у разі вчинення злочину спеціальним суб'єктом – матір'ю), у п. 2 ч. 2 ст. 115 КК додатково передбачити кваліфікуючу ознаку – вбивство життєздатного плоду (у випадку вчинення злочину загальним суб'єктом). Під «життєздатністю» слід розуміти можливість новонародженого продовжувати життя поза утробою матері, причому в кожному випадку необхідно буде проводити судово-медичну експертизу щодо визначення

життєздатності плоду. Варто передбачити у відповідних статтях КК України таку кваліфікуючу ознаку, як заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості життєздатному плоду в утробі матері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР.
2. Про охорону дитинства [Електронний ресурс]: Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show>.
3. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. / [Бажанов М. І., Баулін Ю. В., Борисов В. І. та ін.]; за ред. М. І. Бажанова та ін. – [2-ге вид., переробл. та допов.]. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 479 с.
4. Фесенко Є. В. Проблеми структури об'єкта як елемента складу злочину / Є. В. Фесенко // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 1 (14). – С. 234–236.
5. Фесенко Є. В. Цінності як об'єкт злочину / Є. В. Фесенко // Право України. – 1999. – № 6. – С. 73–75.
6. Александров Ю. В. Кримінальне право України. Загальна частина : [підруч.] / Ю. В. Александров, В. А. Клименко. – К. : МАУП, 2004. – 328 с.
7. Навроцький В. О. Злочини проти особи : лекції [для студ. юрид. ф-ту]. – Львів : Львів. держ. ун-т ім. І. Франка. – 1997. – 48 с.
8. Коржанський М. Й. Науковий коментар Кримінального кодексу України / М. Й. Коржанський. – К. : Атіка ; Академія ; Ельга-Н, 2001. – 656 с.
9. Жизнь // Новейший философский словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/fil_dict/257.php.
10. Опарим А. Й. Жизнь / А. Й. Опарим // Большая медицинская энциклопедия / [гл. ред. акад. Б. В. Петровский]. – М. : Сов. энцикл., 1978. – . – Т. 8 : Евгеника–Зыбление. – 1978. – С. 253–258.
11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – [3-тє вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2005. – 1064 с.

12. Митрофанов І. І. Тілесні ушкодження (кримінально-правові та медичні аспекти) : [навч. посіб.] / І. І. Митрофанов, В. М. Лінов. – Кременчук : Щербатих О. В., 2010. – 255 с.

13. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – [2-ге вид., переробл. та допов.]. – К. : Дакор, 2008. – 1428 с.

14. Про встановлення діагностичних критеріїв смерті мозку та процедури констатації моменту смерті людини [Електронний ресурс] : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23 верес. 2013 р. № 821. – Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1757-13>.

15. Гришук В. К. Умисні вбивства за кримінальним правом України та Республіки Польща: юридичний аналіз складів злочинів / В. К. Гришук, Н. Є. Маковецька. – Хмельницький : Хмельниц. ун-т упр. та права, 2012. – 368 с.

16. Кондрашова Т. В. Проблемы уголовной ответственности за преступления против жизни, здоровья, половой свободы и половой неприкосновенности / Т. В. Кондрашова. – Екатеринбург, 2000. – 436 с.

17. Волкова Т. Правовая защита права на жизнь новорожденного / Т. Волкова // Законность. – 2004. – № 4. – С. 6–7.

18. Ашитов З. О. Квалификация некоторых тяжких преступлений против жизни и здоровья граждан : (по УК КазССР) : [учеб. пособие] / З. О. Ашитов. – Караганда : Изд-во Караганд. высш. шк. МВД СССР, 1978. – 66 с.

19. Попов А. Н. Убийство матерью новорожденного ребенка (ст. 106 УК РФ) / А. Н. Попов. – СПб. : Изд-во С.-петерб. юрид. ин-та Генеральной прокуратуры РФ, 2001. – 68 с.

20. Лісовий А. С., Голубович Л. Л., Голубович П. Л. – [підруч.] / Лісовий А. С., Голубович Л. Л., Голубович П. Л. – [2-ге вид., переробл. і допов.]. – К. : Атіка, 2003. – 512 с.

21. Інструкція з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, Порядку реєстрації живонароджених і мертвонароджених : затв. наказом МОЗ України від 29 берез. 2006 р. № 179.

22. Шевченко О. В. Проблеми визначення поняття початку життя як об'єкта кримінально-правової охорони

- [Електронний ресурс] / О. В. Шевченко // Європейські перспективи. – 2011. – № 1. – Ч. 2. – С. 69–74. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Evp/2011_1_2/Shevchen.pdf.
23. Орлеан А. Початок кримінально-правової охорони життя людини [Електронний ресурс] / А. Орлеан. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vapnu/2012_4/299.pdf.
24. Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я від 22 лип. 1946 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_599.
25. Чефранова Н. С. Изучение и предупреждение преступлений, связанных с распространением венерических заболеваний (на материалах преступности несовершеннолетних) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Криминология» / Н. С. Чефранова. – Харьков, 1975. – 21 с.
26. Курс советского уголовного права : в 6 т. – М. : Наука, 1971. – . – Т. 5. – 1971. – 572 с.
27. Гуревич Л. И. Борьба с телесными повреждениями по советскому уголовному праву : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / Л. И. Гуревич. – М., 1950. – 16 с.
28. Манаенков В. Г. Уголовно-правовая, криминологическая характеристика и предупреждение умышленных тяжких телесных повреждений : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / В. Г. Манаенков. – М., 1991. – 21 с.
29. Загородников Н. И. Преступления против здоровья / Н. И. Загородников. – М. : Юрид. лит., 1969. – 168 с.